

דרך שלשת ימים נלך

מים ראשונים: שלוש פעמים נזכר הביטוי "דרך שלושת ימים" בהקשר יציאת מצרים (מלבד אזכורו במקומות אחרים כגון בהפרדת רכוש יעקב ולבן, בראשית ל לו, ובנסיעה מהר ה', במדבר י לג). הראשונה במעמד הסנה (שמות ג יח), השנייה כשמשה ואהרון באים אל פרעה בפעם הראשונה (שמות ה ג) והשלישית אחרי מכת ערוב (שמות ח כג). והשאלה המתבקשת היא, מדוע צריך היה לנקוט בדרך זו? מדוע לא לומר בפשטות: שלח את עמי ויעבדוני ולנהוג עם פרעה "ביד חזקה" מלכתחילה? למה ללכת סחור סחור? ושאלה משנית: מדוע התעוררנו לנושא זה דווקא בפרשת בא? על השאלה השנייה נענה מיד בראשית דברינו ואילו על הראשונה, בהמשך הדף.

וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יְהוָה כִּן ה' עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֵת טַפְכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נִגַּד פְּנִיכֶם: (שמות י י).

רמב"ן שמות פרק י פסוק י – הרעה שאתם חושבים לעשות

"כי רעה נגד פניכם" – כתרוממו, זה לשון רש"י. ומה טוב היה שיפרשהו אלינו, והנוסחאות מן התרגום מתחלפות בו. יש שכתוב בהן: "ארי בישא דאתון סבירין למעבד לקבל אפיכון אסתחרת".² ונראה לזאת הנוסחא שרצה אונקלוס לפרש הרעה שאתם חושבים לעשות ישבה נגד פניכם להעיד בכם שאתם רוצים לברוח.³

שמות רבה יג ה – יש בדעתכם לברוח

מהו: "כי רעה נגד פניכם"? אמר להם: דרך הבחורים והזקנים לזבוח, שמא הקטנים והטף? מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח. לא כמו שאתם אומרים: "נלכה נא דרך שלושת ימים".⁴ לפיכך, "ראו כי רעה נגד פניכם" – ראו כי אותה שאתם מחשבים לעשות, שיש בדעתכם לברוח, היא תשוב נגד פניכם, שלא תצאו מכאן ... אמר להם: אם תאמרו לא כן מחשבתנו לברוח, אם כן יאמנו דבריכם: "לכו נא הגברים ועבדו את ה'", שהטף אינם בני עבודה. למה אתם צריכים להם? אלא: "כי אותה אתם מבקשים" – רעה אחת אתם מבקשים לעשות, לברוח אתם חפצים! לפיכך איני שומע לכם לכלום. מיד ציוה וגרש אותם משם.⁵

אור החיים שמות ג יח – דברים שאינם מהמוסר

ועדיין צריך לתת לב סוף כל סוף למה יצו ה' דברים שאינם מהמוסר לגנוב דעתם בין בהליכה בין בהשאלת חפציהם. והאמת כי כל המעשה הוא משפט צדק כי לצד ששעבדו בישראל צריכין להעלות שכר שכיר ...⁶ אלא למה יעשה ה' הדבר דרך ערמה? כי חס וחלילה לא קצור קצרה ידו מפדות ישראל בעל כרחם ולהוציא ממונם

¹ מה היא "הרעה" שצפויה לבני ישראל המבקשים לצאת ממצרים ודורשים לצאת כולם: "בנערינו ובזקנינו ... בבנינו ובבנותינו וכו'" ולא רק הגברים כדרישתו של פרעה, מה היא אותה "רעה"? רש"י (מצוטט להלן ברמב"ן) מביא מדרש אגדה שזה כוכב בשם רעה והוא סימן לא טוב. אבל לפני כן מפנה רש"י גם לתרגום אונקלוס, בלי לצטט אותו.

² ראו שרעה אתם סבורים לעשות – אין פניכם לחזור (ליסוב לאחור).

³ רמב"ן מעיר שחבל רש"י לא מצטט את אונקלוס ומסתפק במילה: "כתרגומו", וזאת משום שיש נוסחאות שונות בתרגום הפסוק ואין לדעת לאיזה מהם מתכוון רש"י. רמב"ן מביא את נוסח אונקלוס שבידינו ומסביר שהרעה היא שאתם לא אומרים את האמת ולא מתכוונים ללכת לזבוח לה' ולחזור, אלא לברוח. ורעה זו תשוב כנגדכם ("ישבה"). אולי הקדים את רמב"ן בכור שור בפירושו לשמות י י: "הרעה שאתם סבורים לעשות, שאתם רוצים לברוח מכל וכל מארצי, אינה מסותרת ובפניכם היא ניכרת ... אתם אומרים: דרך שלשת ימים נלך במדבר, והדבר עומד נגד פניכם שאתם רוצים לברוח". וכל זה על בסיס מדרש שמות רבה שלהלן.

⁴ יש כאן הבדלי נוסח מעניינים ולפיכך לא הבאנו את מקור הפסוק בגוף המדרש. במקבילה בשמות רבה מהדורת שניאן מופיע כאן הפסוק: "דרך שלושת ימים נלך במדבר" - המקור השלישי שהבאנו במים הראשונים לעיל (לאחר מכת ערוב). הפסוק שמובא בנוסח שהבאנו (מהדורת א. א. הלוי) הוא המקור השני שם (בעמידה הראשונה של משה ואהרון לפני פרעה). האם יש משמעות להבדל נוסחאות זה? אפשר שככל שהציטוט מוקדם יותר הדבר מעיד שמלכתחילה לא אמרו משה ואהרון את כוונתם האמיתית ומחזקת את טענתו של פרעה. בעוד שהאמירה החוזרת בין המכות יכולה להתפרש כהעצמת סרבנותו של פרעה שאפילו במהלך המכות הוא לא מבין מה קורה למצרים בעטיו ולא מסכים אפילו לדרשת מינימום. בהזדמנות זו נזכיר שכלל אנוחנו מצטטים את מדרש רבה על התורה ממהדורת א. א. הלוי, הוצאת מחברות לספרות.

⁵ טענת פרעה איננה רק במישור הפוליטי-ענייני, אלא גם במישור המוסרי: אתם לא אומרים אמת! פרעה מוצא נקודה מוסרית רכה אצל משה ואהרון, מעין משקל נגד לטענותיהם הצודקות. יש בדברים אלה אפילו דבר מה מרגיז ומעליב. זו לא יציאת מצרים, זו בריחה ממצרים. אתם לא יוצאים ביד רמה, אלא ביד מרמה. בקיצור, המדרש שם בפי פרעה תוכחה סמויה למשה ואהרון ומעורר בכך את השאלה: מדוע באמת היה צורך להציג את יציאת מצרים, ולוא גם לפני פרעה הרשע, כהליכה של שלושת ימים במדבר? למה לא לומר דברים גלויים וברורים: שלח את עמי! Let my people go!

⁶ כאן נדרש אור החיים לגמרא בסנהדרין שנראה להלן בנושא שאילת כלי הכסף והזהב ולכאורה נותן לפחות על זה תשובה שהיה זה שכר על השעבוד. אבל הוא ממשיך וחוזר לשאלה המוסרית-עקרונית של גניבת הדעת.

ועיניהם⁷ רואות וכלות! ונראה לומר כי נתכוין ה' בזה להטעותם כדי שירדפו אחריהם להיכבד בפרעה וגו', וזולת ההשאלה, גם זולת הליכתם בדרך זה על דעת לחזור, לא היו המצריים רודפים אחריהם.⁸

אסתר רבה (וילנא) פרשה ז סימן יג – נשק בידי שונאי ישראל?

בואו וראו מאותו עני פרעה מה עשו! כשירדו למצרים קבלם בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ וזן אותן בשני רעבון והאכילם כל טוב שבארצו. פלטרים היו לו לבנות והיו בונין שם. בכל זאת לא היה יכול להם, ולא עוד אלא שבאו בעלילה ואמרו לו: לזבוח לאלהינו נלך דרך שלשת ימים אח"כ נשוב. אם רצונך, השאילנו כלי כסף וכלי זהב ושמלות והשאילום כספם וזהבם וכל הבגדים הטובים שלהם, וטענו כל אחד כמה חמורים שלהם לאין מספר, עד שנצלו את מצרים.⁹

אבן עזרא שמות י' פרשת בא – מעשה ה' בחכמה נעלמה מהחכמים

וטעם ראו כי רעה נגד פניכם כי הרעה קרובה מכם, ונגד פניכם היא ... ועתה חשב פרעה שהם רוצים לברוח. ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה, שישבו עד שיקזב. רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים. ודעת המצריים היתה שישבו, על כן השאילום ... והשם צוה לעשות כן, עד שירדוף אחריהם ויטבע ... ואין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עשה בחכמה, אעפ"י שהיא נעלמת מעיני החכמים.¹⁰

עקידת יצחק שמות שער לה (פרשת שמות-וארא) – עצה אלוהית עמוקה

שאלה ט: בדבר השליחות שאמר נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר וגו', כי ודאי אינו דרך כבוד למעלה לעשות כן, רק להוציאם ביד רמה מתחילה ועד סוף.¹¹ וקשה עוד מזה, אומרו: "ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב וכו' " (שמות ג כב). והגנאי מפורסם, כי מי כמוהו מורה דרך גנבות או קביוסטות.¹²

⁷ של המצרים.

⁸ אור החיים הוא בין הפרשנים שמעוררים את השאלה ששאלנו "בקול צלול ורם". התשובה שאור החיים נותן שהכל היה מכוון מראש לכך: "כי נתכוין ה' בזה להטעותם כדי שירדפו אחריהם להיכבד בפרעה". כך התפתה פרעה לרדוף אחרי בני ישראל וכך התקיים נס חציית ים סוף וטביעת חיל פרעה, שם התקיימה "היד החזקה" שהיא פי חמש או ארבעה ממכות מצרים (בסדר ההגדה). תשובה זו מצויה כבר במדרשים כגון שמות רבה י ג: "דרך שלשת ימים נלך במדבר - כדי להטעותו", בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות ג יח-ט: "כדי להסית לרדוף אחריהם", ובפרשנים (אבן עזרא), ומזכירה את התשובות על שאלת הכבדת לב פרעה עליה הרחבנו בדברינו **כי אני הכבדתי את לבו** בפרשה זו. אך נראה שהשאלה המוסרית, וחילול השם שעשוי לנבוע ממנה, עדיין במקומה עומדת. ובלשון אור החיים עצמו: "עדיין צריך לתת לב סוף כל סוף, למה יצו ה' דברים שאינם מהמוסר לגנוב דעתם, בין בהליכתם בין בהשאלתם חפציהם". ראו גם פירוש אלשיך שמות ג יח ששואל: "למה זה היתה הגניבת דעת הזה של פרעה, לאמר נלכה דרך שלשת ימים וכו'. האם תיתכן כאן 'הודאה שקטה' ומוסוות שאכן יש בעיה מסוימת באמירת שלושת הימים ושאלת הכסף ושהיא עשויה ... כי הלא אדרבה ביד חזקה ישלחם אמר ה'".

⁹ מדרש **אסתר רבה** מצטט את המן שמשכנע את אחשוורוש ויועצו לאבד את היהודים (שבתחילה סרבו להצעתו), בין השאר בנימוק שהם "באו בעלילה" וברמייה על פרעה כשאמרו שהם הולכים שלושה ימים לזבוח לה' וכן בהשאלת הכלים והבגדים. ברור שאין לנו ללמוד מהמן ולא מפיו אנו חיים, אבל מי שם דברים אלה בפיו? מדרש יהודי! בדומה לדברים ששם מדרש שמות רבה יג ה לעיל בפי פרעה (הערה 5). גם אם נאמר שהמדרש משקף כאן דעות אנטישמיות שנשמעו כבר בתקופתו של הדרשן (בחלק המאוחר של אסתר רבה שמתוארך למאה 10 ואילך) ומנסה להילחם בהם (להגחיק אותם?), עדיין יש לתמוה מה פשר 'נתינת במה' זו לשונאי ישראל. האם תיתכן כאן 'הודאה שקטה' ומוסוות שאכן יש בעיה מסוימת באמירת שלושת הימים ושאלת הכסף ושהיא עשויה לשמש נשק בידי אויבי ישראל ויש כאן בעיה מסוימת של חילול השם? כך או כך, נושא ה'מדרשים האנטישמיים' שמצויים במדרשים הוא נושא נכבד שרבים וטובים חקרו וחוקרים בו (פרופ' משה דוד הר) ואף איתנו הוא בשלבי כתיבה. ראו כמקדמה גמרא עבודה זרה יא ע"ב, איכה רבה פתיחתא ז, מדרש תהלים מזמור א.

¹⁰ ראה פירושו הקצר גם בשמות יא ד: "ודע כי דבר גדול היה. וצדיקים גמורים היו ישראל, שלא גלו הסוד, והוא שפרעה חשב על דברי משה דרך שלשת ימים שילכו וישבו אל מצרים. וחלילה שהנביא דבר כזב, כי לא אמר לעולם נשוב. וחכמת השם נשגבה מדעתנו". למה לא טוען אבן עזרא בפשטות שהיה זה עונש למצרים וכפי שנראה להלן "מידה כנגד מידה" ו"עם עיקש תתפל" ותשובות אחרות? אי אפשר להטביע את חיל פרעה ולקיים את ההבטחה לאברהם "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" בלי הערמות? נראה שלא נחה דעתו של אבן עזרא מכל ההסברים המלומדים (כולל שלו עצמו בהמשך שם: "ואשר נראה לי שהיה וכו'"), ולא בכדי נתפס כאן אבן עזרא לטיעון כגון "חכמת השם נשגבה מדעתנו". אך דווקא פרשן כאבן עזרא לימדנו, במקומות רבים, לא להסתפק בכיסיים של חכמה נסתרה, אלא לבקש ולהרהר, לשאול ולנסות למצוא מזור לכל שאלה. ראה דבריו בהקדמתו לפירושו לתורה: "נכח פני ד' אשר ממנה לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה". לפיכך, נמשיך לחפש תשובה.

¹¹ וכמו שהקב"ה אומר למשה בסנה, מילים ברורות ביותר: "ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מקאביו: וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ ההוא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הקנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבויסי: ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם: ועתה לכה ואלתחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים".

¹² בעל עקידת יצחק (רבי יצחק ב"ר משה עראמה, ספרד-פורטוגל-איטליה, מאה 15, הרבה להתפלמס עם הנצרות) מעורר גם הוא את השאלה המוסרית של "נלכה נא דרך שלושת ימים" ואף קושר אותה עם נושא השאלת הכסף והזהב, כפי שנראה עוד להלן. גם "השאלת" כלי הכסף והזהב נאמרת כבר בסנה וחוזרת ונשנית בפרק יא ב, יב לה. עקידת יצחק רואה בה אמירה קשה שהיא "גנאי מפורסם" על "דרך גנבות או קביוסטות"! אולי משום הדו-משמעות הטמונה בה ומשום שזה כלפי המצרים הנתינים בעוד שנלכה דרך שלושת ימים הוא כנגד פרעה. ועל נושא זה כבר דנו בנפרד בדברינו **וינצלו את מצרים** בפרשה זו.

זאת היתה עצה עמוקה אלוהית להראות לכל חוזק לבו וקושי ערפו של פרעה ... והוא, כאשר צוה שלא יבקשו ממנו רק שירפה מהם כעשרה ימים ללכת שלושת ימים במדבר לזבוח לאלהיהם, ומסתמא יובן מדבריהם שאחר ישובו, ועם כל זה לא ישמע; וכל שכן אם יאמרו לו לשלחם כלה.¹³

סנהדרין דף צא עמוד א – שחר עבודה

פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: הרי הוא אומר: "וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום" - תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו.¹⁴ אמר גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס. אם ינצחוני, אמרו להם: הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם, אמרו להם: תורת משה רבינו נצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהן. אמר להן: מהיכן אתם מביאים ראייה? אמרו לו: מן התורה. אמר להן: אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה. שנאמר: "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה" - תנו לנו שחר עבודה של ששים ריבוא, ששעבדתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר להן אלכסנדרוס מוקדון: החזירו לו תשובה! אמרו לו: תנו לנו זמן שלשה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה.¹⁵

רשב"ם שמות פרק ג פסוק יא – חכמה מדינית

"ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה". וכן בכל פעם ופעם היה משה אומר כך לפרעה. וכן מצינו בשמואל כשצוהו הקב"ה למשוך את דוד אמר שמואל לקב"ה: "ושמע שאול והרגני". והקב"ה אמר לו: "עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי".¹⁶ אף כאן דרך חכמה ציוה למשה בהוציאך וגוי' וכן תוכל לומר לו.¹⁷

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דזויהי פרשה א – היום הרביעי

יום חמישי נסעו ממצרים ובאו עד רעמסס.¹⁸ וביום ששי ובשבת שבתו שם. ובאחד בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישראל מתקנין כליהם ומציעין בהמתם לצאת. אמרו להם האקטורין¹⁹: הגיעה פרותימיה²⁰ שלכם לחזור למצרים, שנאמר: "דרך שלשת ימים".²¹ אמרו להם ישראל וכשיצאנו, ברשות פרעה יצאנו, שנאמר:

¹³ תשובתו של רבי יצחק עראמה היא שבכך יוכח שגם כשמבקשים מפרעה בקשת 'חופשה לעשרה ימים' (שלושה ימים הלוך, מספר ימים לחגוג ולזבוח ושלושה ימים חזור, כך החשבון גם במקורות אחרים), הוא סרבן ועקשן ובוודאי שהיה מסרב לשחרור גמור. ובכך, כדבריו: "יצדקו משפטי השם יתברך ומכותיו הנאמנים אשר ישלח בו ובעמו". ולעניין שאילת הכסף והזהב הוא מציע שם פתרון מעניין שהרכוש שבני ישראל ישאירו אחריהם במצרים, אחרי שלא יחזרו אחרי שלושת ימים, וודאי יצא את המצרים, ולפיכך חשוב לשאול דווקא מהשכנים הקרובים שהם שיהיו הראשונים לקחת את הרכוש שבני ישראל ישאירו אחריהם: "כי הכלים היקרים ההם, אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב, והשמלות החשובות אשר ישאלום להתקשט בהם לפני אלהיהם שיהיו קלי המשא, יהיו לכם שכר חלף כלי בתיכם הכבדים אשר תעזבו לאותם השכנים או שאתם גרי בתיכם". דא עקא, שאלה השכנים שאולי ישאלום משום שסברו שבני ישראל רק חוגגים במדבר ויחזרו ויחזירו את הכלים, כפי שנראה במקור הבא.

¹⁴ ויש לבני מצרים טענה מחוזקת מאותם מפרשים רבים שקושרים את "דרך שלושת ימים" עם השאלת הכסף והזהב. ראה למשל פירוש ריב"א לתורה שמות פרק ה פסוק ג: "נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה. לא אמרו שישלחם לגמרי שאם כן לא היו משאלין להם כלום ולא היה מתקיים בהם ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וגו'". ההטעיה היא איפוא לא רק כלפי פרעה, אלא גם כלפי המצרים הנתינים של פרעה שהיו השכנים של בני ישראל.

¹⁵ גמרא זו דנה בשאלה המקבילה והקשורה כאמור לשאלתנו, בנושא העורמה של שאילת הכסף והזהב. בשאלה זו דנו בהרחבה רבים וטובים החל מפילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, דרך הגמרא והמדרשים ופרשני ימי הביניים וכלה בפרשני ימינו. ראה ["עיונים בספר שמות"](#) לנחמה לייבוביץ, פרשת בא, שדנה באריכות בנושא זה. גם אור החיים שהבאנו לעיל נדרש לגמרא זו ממסכת סנהדרין ולמרות שהוא מצדיק את עצם לקיחת הכסף: "אין איסור בזה להציל אדם את שלו מהאנס" וגם: "האמת כי כל המעשה 'משפט צדק' כי לצד ששעבדו בישראל צריכין להעלות שכר שכיר", עדיין לא נחה דעתו והוא חוזר ושואל: "אלא למה יעשה ה' הדבר דרך ערמה"? על כך הרחבנו כאמור בדברינו ["ינצלו את מצרים"](#) בפרשה זו, כאן אנו רוצים לחזור לשאלה של "נלכה דרך שלושת ימים", עליה מצאנו פחות פירושים.

¹⁶ ראה גמרא יומא ע"א, פסחים ח ע"ב שלמרות ששמואל היה שליח מצווה הוא נהג בזהירות משום "שכיח היזקא", היינו מקום או מקרה שהסכנה בו מצויה. אבל רשב"ם הולך בדרך מעשית יותר כדלהלן.

¹⁷ תשובת רשב"ם היא: פרקטיקה מדינית. משה נקט, בהנחיית הקב"ה, בצעדים פרקטיים של מדיניות מעשית ומציאותית. אם הדרך ההגיונית היא לבקש רשות לצאת לשלושת ימים, שלזה פרעה עשוי להסכים, אז כן יש לנהוג: ראה דבריו שם במלואם! דברים ריאלי-פוליטיים אלה בולטים במיוחד על רקע כל המופתים והנסים של יציאת מצרים. כל אלה, לדעת רשב"ם, לא פוטרים את המנהיגות מלפעול בדרכים מעשיות, כולל עורמה מדינית. האם תשובת הרשב"ם עונה גם לשאלה המוסרית עקרונית ששאלנו? נשמח לשמוע דעות בנושא.

¹⁸ לפי מקור זה יציאת מצרים אירעה ביום חמישי בשבוע ואת קרבן פסח מצרים זבחו ביום רביעי בערב היינו ליל חמישי מה שגם לא נדיר בלוח שלנו היום. ולפי זה, חציית ים סוף הייתה ביום רביעי בשבוע.

¹⁹ אקטורין (actor) – שומרים (במיוחד על עבדים ורכוש המלך). מיונית.

²⁰ פרותימיה – זמן, יום המועד. מיונית.

²¹ "שנאמר" זה שונה מכל "שנאמר" אחרים שבמדרש. אין אלה דברי הדרשן שמחבר את המדרש למקרא, אלא המשך דברי האקטורין לבני ישראל (למשה ואהרן). "שנאמר" היינו כמו שאתם אמרתם לפרעה: "דרך שלשת ימים גלך בַּמִּדְבָּר וְזָבַחְנוּ לַה' אֱלֹהֵינוּ פֶּאֶשֶׁר

"ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה"²² אמרו להם האקטורין: רוצין ולא רוצין, סופכם לקיים דברי מלכות. עמדו עליהם ישראל הכו מהם פצעו מהם הרגו מהם. הלכו (האקטורין) והגידו לפרעה.²³ אמר להם משה חזרו לאחריכם. כיון שתקעה קרן לחזור התחילו מחוסרי אמונה שבישראל תולשין שעריהן ומקרעין בגדיהם עד שאמר להם משה מפי הגבורה נאמר לי שאתם בני חורין לפיכך נאמר: "וישובו ויחנו לפני פי החירות"²⁴.

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה א - פי החירות

"וַיָּשׁוּבוּ וַיַּחְנוּ לְפָנַי פִּי הַחִירָת" (שמות יד ב) - מה היו חירות הללו? לא היו משופעות אלא גדודיות ולא היו תרונות אלא מוקפות ולא היו עגולות אלא מרובעות ולא היו מעשה אדם אלא מעשה שמים ועינים היו להם לפותחות כמין זכר וכמין נקיבה היו דברי ר' אליעזר ... דבר אחר: פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצריים מקום איטלין מקום עבודה זרה שלהם. לשעבר היתה נקראת פיתום, שנאמר: "ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס" (שמות א יא) חזרו להם להקראת פי החירות שהיא מאחרת לעובדיה.²⁵

בכור שור שמות פרשת בשלח פרק יד פסוק ב - ד - בני ישראל אכן שבו

"וַיָּשׁוּבוּ וַיַּחְנוּ לְפָנַי פִּי הַחִירָת" (שמות יד ב)²⁶ איני רוצה שתהיו בְּדָאִים, שאמרתם: "דרך שלשת ימים" ותחזרו. וגם שאלתם עליהם על מנת להחזירם, ולכך תשובו לעמוד על אמונתכם ... ואני אשים בלבו של פרעה שיאמר על בני ישראל שהם נבוכים מסוגרים ומעורבבים ... ורדף אחריהם: שיצא לקראתם למלחמה, וכשינוסו ירדפם, ולא יניחם לחזור, והרי הפשיעה עליו ועל עמו, שלא הניחם לחזור, ולא להשיב להם מה ששאלו מהם.²⁷

יאמר אלינו" (שמות ח כג, או אולי שמות ה ג אבל וודאי לא שמות ג יח: ראו מים ראשונים). ואפשר שהדרשן מרמז כן לביקורת קשה עוד יותר: איפה הזבחים ודיבור אלוהיכם שאמרתם: "ונזבחה לה' אלוהינו כאשר יאמר אלינו"?

²² נראה שכאן המקבילה במכילתא דרבי שמעון מדויקת יותר: "אמרו להן: כיון שיצאנו ממצרים יצאנו מרשות פרעה", אבל עדיין חשוב גם הפסוק "ביד רמה" שבמכילתא לעיל. אולי כאן קבלנו בעקיפין עוד תשובה לשאלת דרך שלושת הימים. נאמר לפרעה מה שנאמר, אך הוא הרי שינה דעתו כל הזמן. סוף דבר שבני ישראל יצאו "ביד רמה" ובלי לקבל את רשותו. ויש מדרשים רבים על היציאה ביד רמה. אך מנגד מדגישים מדרשים רבים שפרעה שילח את העם ואף ליווה אותם ושוב מנגד הפסוק: "ויגרש אותם". וזה נושא שיש להעמיק עליו בהזדמנות ראויה.

²³ ראו דרשה זו גם במכילתא דרשב"י יד ה: "ויגד למלך מצרים כי ברח העם". שם יש המשך כיצד האקטורין חוזרים ומספרים לפרעה שהעם שיצא ביד רמה ובתואנה לעבודת אלוהי העברים, מתברר כעת שברח. ובדברינו גם ערב רב עלה איתם בפרשה זו ראינו פרשנים (חזקוני) שמצרפים לאקטורין ולמחוסרי האמנה בישראל (בקטע הבא) גם את הערב רב. ראו גם באוצר מדרשים (אייזנשטיין) חשב עמוד 361 תיאור מפורט של האספסוף שנספח לבני ישראל ביציאת מצרים ועכשיו טוען: "הלא משה אמר דרך שלשת ימים נלך במדבר, ועתה נשכימה יחד מחר אם יחזרו ישראל מוטב ואם לאו נעשה עמהם מלחמה ... אמרו להם לישראל: בגדתם באדוניכם. אמר משה לישראל: עשו להם מלחמה, ויקומו ישראל ויהרגו בהם הריגה גדולה והנשארם הלכו לפרעה ויגידו לו כי ברח העם". ומסיים שם: "אמר להם משה: ה' עוז לנו לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם".

²⁴ לדרך המדינית שראינו כבר ברשב"ם לעיל יש גם מחיר. מעבר ל'מחיר העורמה' והשלכותיה, אם זו הדרך המעשית לצאת, צריך להיות מוכנים גם למחיר המלחמה על החירות ולהוקיע את כל מרפיי הידיים ומשתפי הפעולה עם פרעה. אפשר שיש בכך אפילו יותר מ'תבונה מדינית גרידא'. המחיר הוא גם פנימי. גם בני ישראל שמעו את "דרך שלושת ימים נלך" וחלקם האמין בכך. חלקם היה עדיין "עבדי פרעה" שיוצאים למסע של שלושת ימים שהוא מנוחה מהשעבוד והתנסות בדבר אחר, אבל לא במוכנות של יציאה אמיתית לחירות על כל המשתמע מכך. עפ"י מדרש 'סיפור' זה יציאת מצרים המיידית הייתה דו-שלבית (שלא לדבר על כל השלבים שעוד נכוננו בהמשך). היום הרביעי היה קו פרשת המים: מי חוזר למצרים אחרי "שלושת ימים" ומי צועד את הצעד הבא לחירות שלימה - אל המדבר, אל הבלתי נודע, באמונה במשה שליח הקב"ה. וכל זה איפה?

²⁵ איפה אירע אותו יום רביעי ליציאת מצרים? איפה היו צריכים יוצאי מצרים להחליט אם הם עושים את הצעד הבא עם משה או חוזרים אחרי שלושת הימים למצרים? "על פי החירות". החירות הוא מונומנט אדיר של עבודה זרה עם 'אלף עיניים' שפוקחות על כל היוצא ממצרים או מנסה לברוח ממנה ועל כל הבא בגבולה. "שם היתה גדולתן של מצריים שם היתה תפארתם שם היתה מיומם שלהם, שם כנס יוסף את הכסף ואת הזהב" (המכילתא לעיל בהמשך). החירות הוא גם "בעל צפון" הוא גם "פיתום" שבני ישראל הם שבנו בעבודת פרך למצרים. היא אותה עבודה זרה "שלא הותכה" יחד עם כל אלילי מצרים ונשארה על מנת להקשות לב פרעה פעם נוספת (המכילתא לעיל בהמשך, בדברינו המכה האחת עשרה בפרשה זו). עניין זה ראוי לך בפני עצמו וכאן רק נוסף 'מדרש אל תקרי': אל תקרי פי החירות אלא פי החירות וכמדרש אגדה (בובר) שמות יד ב: "לפני פי החירות. ומאי חירות שנעשו בני חורין". משם יצאו בני ישראל לחירות!

²⁶ ראו פסוק זה והקודם לו במלואם: "וַיִּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיָּשׁוּבוּ וַיַּחְנוּ לְפָנַי פִּי הַחִירָת בֵּין מִגְדַל בֵּין הַיָּם לְפָנַי בְּעַל צֶפֶן נִכְחוּ תַחְנוּ עַל הַיָּם". גם המשך הפסוקים שם חשוב לדברים שלהלן. הקב"ה מורה למשה לשוב, לאן לשוב?

²⁷ ראה פירושו גם בספר במדבר לג ז פרשת מסעי: "וַיִּסְעוּ מֵאֵתָם וַיָּשׁוּבּ עַל פִּי הַחִירָת אֲשֶׁר עַל פְּנֵי בְּעַל צֶפֶן וַיַּחְנוּ לְפָנַי מִגְדַל, מִפְּרֶשׁ בְּכוֹר שׁוֹר: וַיֵּשֶׁב עַל פִּי הַחִירָת - לִפֵּי שִׁשְׁבוּ לְאַחֲרֵיהֶם ... שְׁלֹא יִהְיוּ בְּדָאִים וְשִׁקְרָנִים עַל שְׁאֵמֵרוּ: דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נִלְךְ, דִּמְשַׁמַּע וְאַחַר נִשׁוּב. וְעַתָּה שָׁבוּ אֲלֵא שְׁפָרְעָה יֵצֵא אֵלֵיהֶם בְּחַרְבוֹת שְׁלוֹפוֹת וְנִכְנְסוּ מִפְּנֵי בָּיִם, וְנִכְנְסוּ אַחֲרֵיהֶם וְטַבְּעוּ וְנִפְטְרוּ מִתְּנַאֵם, כִּי אֵל מִי קִיּוּמָהוּ מֵאַחַר שְׁמֵתוֹ אוֹתָם שֶׁהִתְנוּ לָהֶם. וְעוֹד שֶׁהֵם עֲצָמָם מִנְּעוּם מִלְּשׁוֹב". בכור שור מציע פירוש יחידי שבני ישראל אכן חזרו מהמדבר אל פי החירות, אלא שפרעה הוא שיצא לקראתם למלחמה ולא אפשר לבני ישראל לחזור ולחזור את הכלים והבגדים ששאלו מהמצרים. בני ישראל מוכנים לחזור למצרים אבל לא כעבדים. וזה פירוש מיוחד שיש לחקור בו ונשמח לשמוע לקח טוב משואבי המים בששון. האם ייתכן שבכור שור וגם רשב"ם לעיל כתבו את פירושהם בהשפעה הסביבה בה חיו ופעלו?

שמות רבה ג ח – מידה כנגד מידה

"ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר" – למה אמרו: "שלושה ימים" ולא אמרו: "נלכה נא לעולם"? למה אמרו כן? כדי שיטעו המצריים וירדפו אחריהם בשעה שיצאו ויאמרו: לא גאלם אלא על מנת שילכו שלושת ימים במדבר ויזבחו לו, והם עכבו עצמם כל כך? וירדפו אחריהם בסוף שלושה ימים ויטביעם בים. למדוד להם במידה שמדדו, שאמרו: "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו".²⁸

ספר המכחים הלכות פסח²⁹

בשביעי של פסח ... ומפטיר בשמואל מוידבר דוד עד סוף השירה ומתרגם, לפי שהשירה מדברת ביציאת מצרים, דכתיב: "עם עקש ופתלתל", זה פרעה ולכך צריך לומר כל השירה.³⁰

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: נראה שיש בנושא זה פנים 'פנימה' כלפי בני ישראל ולא רק כלפי פרעה. יש כאן שחרור בשלבים. לזקנים מספר משה את בשורת השחרור המלאה (שמות סוף פרק ד), אבל לעמך שהיו במנטליות של עבדים ומשועבדים לפרעה ולמלכות מצרים לא רק בגוף, אלא גם בנפש, מוטב לומר בשורה פשוטה של יציאה למספר ימים לעבודת ה' וחיודש הקשר עם האבות.³¹ אח"כ תבוא קריעת ים סוף שהיא השחרור האמתי הן כלפי פרעה: הנה אנחנו בני חורין ולא מחויבים לך כלום, גם לא למה שהבטחנו לחזור; והן כלפי בני ישראל שרק כשראו את "מצרים מת על שפת הים", האמינו והבינו שהיציאה ממצרים היא סופית ולא זמנית. ובאמת, השחרור הנפשי ממצרים לא אירע בפעם אחת. לא פעם אחת או שתיים, בהמשך המסופר בתורה מבקש העם לחזור למצרים.

²⁸ מדרש זה הוא על "דרך שלושת ימים" הראשון, זה של מעמד הסנה. צריך לשוב ולקרוא את פשט המקרא, פרק ג פסוקים טו - כ. כיצד הקב"ה מנחה את משה כיצד לדבר אל בני ישראל וכיצד אל פרעה. לבני ישראל הוא אומר את האמת. לפרעה, דרכי פוליטיקה, עורמה מדיניות, ריאלי-פוליטיק וכו'. אך גם משהו בסיסי יותר. כדברי המקרא: "עם חסיד תתחסד עם גיבור תמים תתמם. עם נבר תיתבר ועם עיקש תיתפל" (שמואל ב פרק כב כו, תהלים יח כו). כלפי אנשים מסוימים, במצבים מסוימים, אין שום חובה מוסרית. אנשים אלה אבדו במעשיהם וברשעותם את החובה לנהוג כלפיהם באופן ערכי: "עם עיקש תתפתל". בלי אם ובלי אבל. בדומה להסברים על הכבדת לב פרעה, ראה דברינו [כי אני הכבדתי את לבן](#) בפרשה זו. ראה מגילה יג ע"ב: "אמרה ליה (לאה ליעקב): ומי שרי לצדיקי לסגויי ברמיותא? (האם מותר לצדיק לרמות?) - אמר לה: אין (כן), עם נבר תיתבר ועם עיקש תיתפל". אגב, מה הקשר של לבן ויעקב לכאן? אולי "ארמי אובד אבי וירד מצרימה וכו'".

²⁹ ספר המכחים הוא ספר הלכה העוסק בעיקר בהלכות שליח ציבור ותפילה. הספר נכתב ע"י ר' נתן בן ר' יהודה מהמאה ה-13, בן למשפחת רבנים ופוסקים מצרפת. היה כנראה מתלמידיו של ר' משה מאיברא (evreux), מאחרוני בעלי התוספות.

³⁰ וכן הוא במחזור ויטרי הלכות פסח: "ויעמוד המפטיר: וקורא בתורה שנייה והקרבתם. ומפטיר בשירת דוד כולה בשמואל שיציאת מצרים באמצעיתה. עם עיקש תיתפל - זה פרעה". לפי שיטות אלה הקריאה במפטיר בשביעי של פסח בשירת דוד, איננה בגלל שזו "שירה כנגד שירה" כפי שמקובל לחשוב (ראה למשל ספר המנהגים לר' אייזיק מטירנא), אלא בשל הזכרת יציאת מצרים. והיכן נזכרת בשירת דוד יציאת מצרים? באמצעיתה, בפסוק: "עם נבר תתבר ועם עיקש תתפל". (ובמקבילה לשירת דוד בתהלים "עם עיקש תתפתל"). עיקש זה פרעה. ועם רשע ועיקש מותר לנהוג בעקמימות ובדרכים פתלתלות, בלי צורך להתפתל מבחינה מוסרית. "יוצאים ביד רמה". זו התשובה הפשוטה לשאלת אור החיים והמדרש בהם פתחנו. "אל תהי צדיק הרבה". ועם כל זאת, יש כאן נקודה לא סגורה. עצם העובדה שהמדרש והפרשנים מעלים את הנושא ושטרחנו לא מעט למצוא לו תשובה, מלמדת שאין הדברים פשוטים. בעניינים מוסריים אין ביהדות משוא פנים כלפי אף אחד. הפסוק המלא: "עם חסיד תתחסד עם גבר תמים תיתמם עם נבר תתבר ועם עיקש תתפתל" נדרש גם על ... משה ואברהם. ראה ויקרא רבה יא ה. ובאשר להפטרות שביעי של פסח, ראה הצעתנו [להפטרות חלופית לשביעי של פסח](#).

³¹ ראו פירוש רבי בחיי בן אשר שמות ג יח: "דרך שלשת ימים. חס ושלוש שיהיה הדבר הזה ערמה כדי לברוח, אלא כדי לקבל המצות, כי רצה הקדוש ברוך הוא להכניסם במצות מעט מעט, שהרי נצטוו תחלה על השבת במרה". אין שום חשבון מול פרעה, רק שיקול פנימי של יציאה הדרגתית מעבודת לחירות וקבלת עול מצוות.